

ЕТАПИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

В.Ю. Дудченко, канд. екон. наук, доц., доцент кафедри міжнародної економіки, Сумський державний університет, м. Суми, Україна

У статті розглянуті етапи функціонування Національного банку України, виокремлено проблеми та специфіку використання інструментів грошово-кредитної (монетарної) політики центральним банком країни. Автором узагальнено напрямки розвитку Національного банку України, здійснено аналіз сучасної діяльності. Визначені та охарактеризовані етапи монетарного розвитку.

Ключові слова: центральний банк, грошово-кредитна політика, монетарні інструменти, процентна ставка, фінансово-економічна криза.

DOI: 10.21272/1817-9215.2017.3-03

ВСТУП

На сьогодні Національний банк України діє в умовах підвищеного ризику функціонування національної економіки, що ставить вимоги до забезпечення цінової стабільності та підтримання фінансової стабільності в національній економіці як основної цілі грошово-кредитної (монетарної) політики, вибору раціонального варіанту використання інструментів, оцінки і контролю ризиків, вимагає відповідних засад ефективного і науково обґрунтованого механізму регулювання структурних складових політики центрального банку. Основними чинниками несприятливої кон'юнктури є війна на Сході країни, зростаючі інфляційні очікування домогосподарств і підприємств, терміни сплати по внутрішньому державному та зовнішньому державному боргу. Таким чином, актуальним є дослідження етапів створення та проблем функціонування Національного банку України в сучасних умовах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченню та дослідженню особливостей розвитку Національного банку України присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців. Так, характеристику основних етапів розвитку банківської системи України залежно від економічних процесів, що відбуваються всередині країни та становлення системи банківського регулювання здійснює Черничко С.Ф. Черничко С.С., Пелехач І.І. [8] Місце центрального банку в структурі банківської системи досліджує Колісник М.Б. [3] Оцінка діяльності НБУ, як одного з інститутів контролю держави банківських фінансово-кредитних установ розглянуті в науковій праці Вірстюка М. В., Панасюка С. М. [1]

МЕТА СТАТТІ

Дослідити етапи монетарного розвитку, виявити проблеми функціонування та обґрунтувати перспективи діяльності Національного банку України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Національний банк України сьогодні має «Стратегію розвитку», виконує заходи з макроекономічної стабілізації, що передбачають проведення жорсткої монетарної політики за допомогою інструментів інфляційного таргетування та формує підґрунтя для переходу на ліберальну модель валютного регулювання. Характеристика основних цільових орієнтирів та перспектив розвитку Національного банку України (НБУ) наведені в таблиці 1.

Сучасний період функціонування Національного банку України характеризується змінами в його організаційній структурі. Внутрішня трансформація направлена на підвищення ефективності діяльності перш за все Департаменту інформаційних технологій, Департаменту візних перевірок банків, Департаменту ліцензування та оптимізацію процесів роботи банку в цілому.

Таблиця 1 - Характеристика стратегічних цілей розвитку НБУ *

Стратегічна ціль	Характеристика	Мета
Підтримка низької та стабільної інфляції	Досягнення контрольованої та прогнозованої інфляції на рівні 5%	Збереження купівельної спроможності, заощаджень і доходів населення та бізнесу
Забезпечення стабільності та ефективності банківської системи	Формування ефективних наглядових процесів Національного банку за фінансовими інститутами. Виконання банками вимог щодо ліквідності і достатності капіталу з урахуванням директив Європейського Союзу та Базельських основних принципів	Впровадження дієвого ризик-орієнтованого нагляду. Збільшення депозитів, зменшення відсоткових ставок за кредитами.
Відновлення кредитування	Започаткування роботи Кредитного реєстру, зниження обсягів проблемної заборгованості, посилення захисту прав споживачів та кредиторів.	Отримання доступних кредитів без загрози порушення фінансової стабільності.
Плавний перехід до режиму вільного руху капіталу	Подальше підтримання скасування валютних обмежень. Прийняття Закону України «Про валюту».	Поліпшення інвестиційного клімату. Поглиблення інтеграції до європейського фінансового ринку.
Забезпечення ефективного регулювання фінансового сектору	Визначення цільової моделі регулювання небанківського фінансового сектору	Підвищення прозорості фінансового сектору та безпечності для споживачів фінансових послуг. Розширення спектру фінансових послуг
Розвиток фінансової інклюзії	Підвищення ефективності роботи фінансового сектору та фінансової обізнаності населення	Доступність фінансових послуг та підвищення надійності платіжної інфраструктури

* складено автором за даними Річного звіту НБУ за 2017 р.

Національний банк України виконує на сьогодні функції центрального банку країни, формує відповідний профіль активів, зобов'язань та власного капіталу.

Проаналізуємо склад та динаміку основних активів і пасивів Національного банку за 2016-2017 рр. Основними статтями активів Національного банку є:

- цінні папери нерезидентів;
- цінні папери України;
- авуари в спеціальних правах запозичення;
- кошти та депозити в іноземній валюті та банківських металах;
- кредити банкам та іншим позичальникам.

Основні статті пасивів Національного банку:

- банкноти та монети в обігу;
- зобов'язання перед МВФ, крім зобов'язань зі сплати внеску за квотою;
- кошти банків, державних та інших установ;
- депозитні сертифікати, що емітовані Національним банком;
- зобов'язання з перерахування прибутку до розподілу до Державного бюджету.

Динаміка зміни даного показника за 2014-2017 рр. показана на рис. 1.

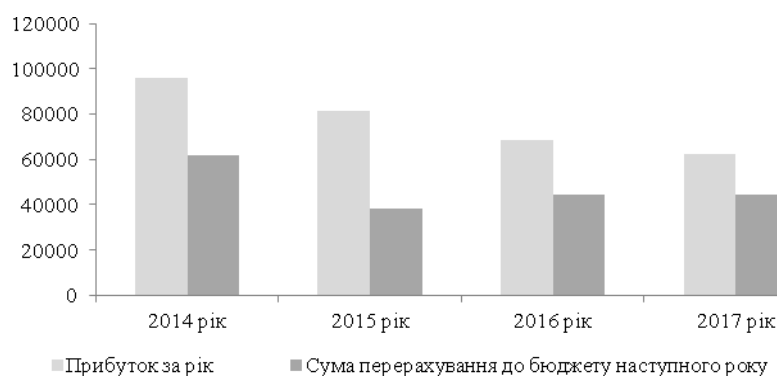

Рисунок 1 - Динаміка перерахування національним банком коштів до Державного бюджету України за 2014-2017 рр., млн. грн. *

*Джерело: Річний звіт НБУ <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71165707>

До позитивних тенденцій у структурі та динаміці змін активів і зобов'язань Національного банку України відносяться:

1. Збільшення міжнародних резервів.
2. Збільшення портфелю цінних паперів нерезидентів.

До негативних змін у структурі активів і пасивів Національного банку України можна віднести зменшення коштів та депозитів в іноземній валюті та банківських металів за рахунок скорочення обсягів.

Для досягнення визначеної в дослідженні мети розглянемо еволюційні особливості формування та розвитку Національного банку України в період 1992-2018 рр. з огляду на політику використання інструментів грошово-кредитного регулювання, цілей та стратегічної мети монетарної політики Національного банку України. На рисунку 2 схематично зображено зв'язок цілей та інструментів грошово-кредитної (монетарної) політики Національного банку України.

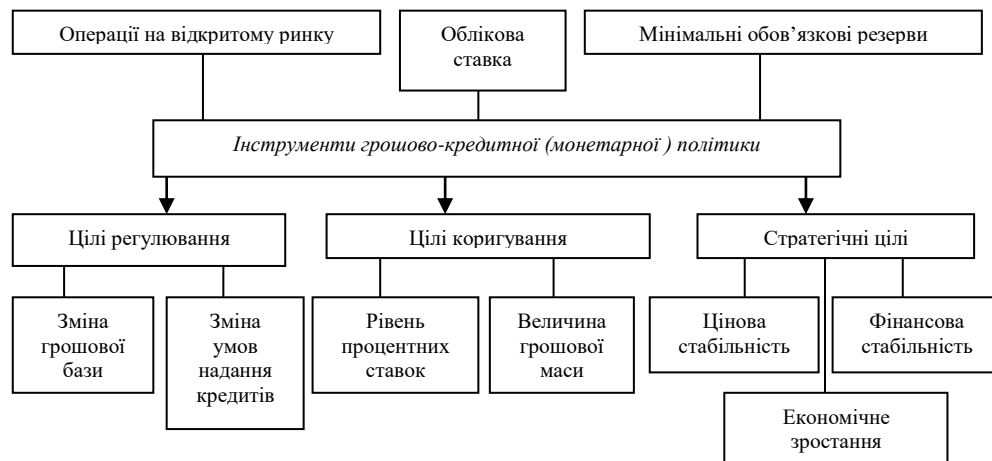

Рисунок 2 - Інструменти та цілі грошово-кредитної (монетарної) політики Національного банку України

Формування національної банківської системи, центральним органом якої є Національний банк України було розпочато після розпаду СРСР в процесі постсоціалістичної трансформації, яка передбачала зміну функцій основних суб'єктів економічної системи, розвиток ринкових механізмів і перетворення відносин власності. З метою дослідження етапів формування та функціонування Національного банку України було сформовано періодизацію, досліджені особливості використання інструментарію, інституційних та структурних перетворень. Відокремлені етапи характеризуються певною специфікою завдань та інструментів грошово-кредитної політики.

Початковий етап розвитку Національного банку України характеризується формуванням основ функціонування Національного банку України як центрального банку держави, в процесі чого відбувалася перереєстрація Національним банком України комерційних банків, відсутністю структури та нормативної бази.

У період 1992-1993 рр. відбувалося узгодження організаційної структури управління Національного банку України, перехід на розрахунки із центральними банками країн-членів СНД, розвиток системи кореспондентських відносин. Головною характеристикою даного періоду стало прийняття Декрету «Про систему валютного регулювання та валютного контролю», згідно з яким Національний банк України було визначено головним валютним органом держави. До позитивних рис зазначеного періоду можна віднести: внутрішні структурні перетворення, посилення

контрольної функції центрального банку над комерційними банками через започатковану систему виконання обов'язкових економічних нормативів.

У період 1994-1995 рр. відбулася активізація діяльності Національного банку в контексті побудови чіткої системи регулювання роботи комерційних банків та підвищення контролю за кон'юнктурними показниками фінансового ринку, внутрішньою системою управління комерційними банками. Впровадження облігацій внутрішньої державної позики як інструменту грошово-кредитної політики Національного банку України та основного інструменту покриття дефіциту державного бюджету, що стало додатковим інструментом реалізації цілей регулювання (див. рис. 3)

Основні монетарні заходи, що були впроваджені Національним банком з метою стабілізації макроекономічної ситуації в досліджуваній період:

- жорсткий контроль грошового обігу - утримання грошової маси в обсязі, який не викликав додаткового інфляційного сплеску;
- зважена грошово-кредитна політика – замороження обсягів рефінансування і кредитів, що надавалися комерційним банкам;
- оперативний контроль за обсягами заборгованості за позичками комерційних банків;
- регулювання валютних резервів
- застосування регуляторів кредитного ринку – граничні рівні кредитування, гнучке регулювання резервів комерційних банків;
- утвердження ринкових механізмів на грошово-кредитному ринку;
- можливість монетарного регулювання за рахунок введення в дію ринку державних цінних паперів;
- перехід до чіткого механізму коригування облікової ставки;
- перехід від прямого фінансування дефіциту державного бюджету до емісії урядових цінних паперів.

Таким чином, протягом перших років існування України як незалежної держави можна виокремити наступні специфічні риси розвитку Національного банку України:

1. Функціональна залежність Національного банку від Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Адміністрації Президента України.
2. М'яка монетарна політика.
3. Відсутність комунікаційної складової в політиці центрального банку.
4. Застосування оперативного менеджменту в регулюванні інструментами та оцінці економічних процесів.
5. Відсутність довгострокової стратегії розвитку.
6. Перехід від функції організації до функції контролю.
7. Забезпечення дієвості існуючих інструментів грошово-кредитної політики: регулювання резервів Національного банку.
8. Низький рівень кадрового менеджменту: відсутність концепції підготовки та підвищення кваліфікації банківських працівників.

Наступний період (1996-1998 рр.) розвитку Національного банку України характеризується пошуком механізмів підвищення дієвості монетарних важелів за умов проведення структурно-інституціональної реформи в економіці. Фінансова стабілізація, яку намагалися досягти протягом попереднього періоду, за рахунок аналізу динаміки виключно грошових агрегатів, параметрів державного бюджету, не була забезпечена діями Національного банку України з причини наявних інституціональних та структурних диспропорцій в економіці, соціальних проблем, в першу чергу розширення сфер та масштабів тіньової економіки, зростання безробіття. У якості стратегічної мети визначено зниження інфляції на довготривалий період з метою активізації інвестиційної та виробничої діяльності. Монетарні інструменти мали низький рівень впливу з причини відсутності дієвих товарних та фінансових ринків.

У період фінансової кризи (1998-1999 рр.) відбувається посилення контрольних

функцій Національного банку України над комерційними банками у сфері ліцензування, дотримання нормативів; удосконаленням нормативної бази для здійснення монетарної політики та банківського нагляду, інструментів регулювання банківської системи.

Впровадження та удосконалення заходів впливу на комерційні банки, з метою стабілізації фінансового стану установ передбачало наступні заходи:

- відкликання ліцензій на здійснення всіх банківських операцій;
- переведення банків у режим фінансового оздоровлення;
- проведення реорганізації банків шляхом приєднання до інших банків;
- вилучення з реєстру;
- прийняття рішення про ліквідацію.

До інструментів які Національний банк України не застосовував з метою оздоровлення банківської системи відносяться: призначення тимчасової адміністрації, з причини відсутності професійних кадрів, позитивного досвіду та процедурних критеріїв. Недостатня фінансова стійкість комерційних банків, низький рівень капіталізації та якості активів потребував, в досліджуваній період, більш активного проведення реорганізації та реструктуризації проблемних банків.

Даний період розвитку Національного банку України характеризується прийняттям Закону України «Про Національний банк України» відповідно до якого Національний банк України є центральним банком країни, органом державного регулювання, виконує роль емісійного центру, проводить загальну політику в сфері обігу готівки, кредитування, зміцнення національної грошової одиниці, є головним організатором розрахунків між банками, погоджує функціонування національної банківської системи, встановлює курс грошової одиниці по відношенню до іноземних валют. [2]

До позитивних рис досліджуваного періоду також можна віднести: утвердження реальної дворівневої банківської структури із автономним Національним банком, започаткування операцій з розміщення дорогоцінних металів у провідних зарубіжних банках, перехід до гнучкого регулювання діяльності комерційних банків.

Таким чином, політика підтримки реального курсу гривні Національним банком стала ефективною для макроекономічної стабілізації. Були досягнуті цілі регулювання та цілі коригування: зниження облікової ставки призвело до зменшення процентних ставок та зміни структури кредитування.

У період 2000-2004 рр. параметри монетарної політики не відповідали рівню розвитку фінансового ринку. Проте, стратегія Національного банку України була спрямована на створення монетарних передумов для розширення кредитування реального сектору економіки. Основним інструментом залишалася облікова ставка, яка зменшувалася протягом досліджуваного періоду. Додатковим інструментом стимулювання кредитування в реальний сектор економіки стало обмеження обсягів операцій продажу ПОВДП із власного портфеля НБУ.

Початок наступного етапу розвитку Національного банку України можна віднести до 2003 року, коли в якості мети грошово-кредитної політики визначалася підтримка стабільності гривні як монетарної передумови поступового переходу від екстенсивного економічного зростання до розвитку на інноваційно-інвестиційній основі та досягнення довгострокових соціальних, структурних й інституційних цілей [7].

До особливостей визначеного етапу монетарного розвитку Національного банку України можна віднести впровадження середньострокової монетарної стратегії, що передбачає поступовий перехід до таргетування інфляції.

Початок сучасного етапу монетарного розвитку Національного банку характеризується проведенням відкритої та прозорої комунікаційної політики, підвищенням фінансової грамотності серед населення, зменшенням паніки на фінансових ринках. Проблемою залишається криза державних фінансів, що потребує застосування НБУ заходів із спрямування сеньйоражу на монетизацію бюджетного

дефіциту, обмежуючи до мінімуму рефінансування комерційних банків

Здійснення операцій з купівлі-продажу державних облігацій через механізм двостороннього котирування. Мобілізація коштів проводилася за допомогою операцій «вернайт» з метою абсорбування ліквідності.

Стримання інфляційних процесів та збалансування ситуації на грошово-кредитному ринку здійснювалося за рахунок застосування важелів процентної політики: збільшення облікової ставки, встановлення процентної ставки за кредитами рефінансування на рівні подвійної облікової ставки.

Кризовий період 2014 року, який характеризувався наступними негативними макроекономічними показниками: знецінення гривні, погіршення інфляційних очікувань, війна на Сході, зростання споживчої інфляції. Посилення інфляційних ризиків призвело до потреби змін підходів Національного банку України до проведення грошово-кредитної політики. Жорстка монетарна політика направлена на обмеження надлишкової ліквідності банків та зменшити спекуляції на валютному ринку. Посилення ролі облікової ставки як базової при визначенні процентних ставок за іншими інструментами грошово-кредитної політики. Відновлено дію ще одного інструменту оперативного управління ліквідністю – операції із двостороннього котирування короткострокових державних облігацій.

Реформування організаційної структури, а саме: виокремлення консультативно-дорадчого органу Комітету з монетарної політики, який підзвітний правлінні і Раді Національного банку.

Послаблення інфляційного тиску відбулося у 2016 році завдяки стриманій монетарній та фіскальній політиці. Позитивним заходом в реалізації грошово-кредитної (монетарної) політики Національного банку в зазначений період є встановлення облікової ставки та процентної стави за ключовим інструментом монетарної політики на одному рівні. В умовах структурного профіциту ліквідності, який спостерігається в банківській системі, таким інструментом є операції з розміщення депозитних сертифікатів на двотижневий строк. Сьогодні на них припадає основна частина обсягу всіх розміщених депозитних сертифікатів, а операції з ними мають найбільший вплив на стан грошово-кредитного ринку. Уніфікація облікової ставки та ставки за двотижневими депозитними сертифікатами (наразі на рівні 19%) забезпечить вдосконалення першої ланки трансмісійного механізму монетарної політики, тобто управління короткостроковими процентними ставками на міжбанківському грошово-кредитному ринку. У подальшому зміни облікової ставки як орієнтиру вартості грошей та відповідні зміни процентних ставок на міжбанківському ринку транслюватимуться в зміни процентних ставок за іншими фінансовими активами (зокрема, державними цінними паперами) та роздрібних ставок комерційних банків за кредитами та депозитами. Чіткість і передбачуваність змін облікової ставки сприятиме формуванню ефективного монетарного трансмісійного механізму, через який Національний банк забезпечуватиме управління інфляційними процесами. [4]

Підвищенні прозорості в реалізації монетарної політики, стратегія розбудови ефективної комунікаційної політики. Орієнтація не лише на стабільність національної грошової одиниці, а на досягнення фінансової стабільності за рахунок забезпечення взаємозв'язків між монетарною та макропруденційною політикою.

На сучасному етапі монетарного розвитку Національного банку України характерним є перехід від пом'якшеної монетарної політики у 2017 році до жорсткої у 2018 році. Зменшення облікової ставки на початку 2017 року було застосовано з метою підтримки економічного зростання. Поліпшення кон'юнктури світових сировинних ринків, зниження інфляційних очікувань – стали факторами послаблення ризиків інфляційних процесів. Перехід до жорсткої монетарної політики був спричинений зростанням споживчого попиту, погіршенням інфляційних очікувань, затримкою у надходженні траншу від МВФ.

Крім того, досліджуваний період характеризувався удосконаленням ліцензійних

умов для здійснення обміну валют, посиленням контролю за ліцензіатами.

ВИСНОВКИ

Дослідження еволюційного розвитку Національного банку України з огляду на практику використання інструментів грошово-кредитного регулювання, цілей та стратегічної мети грошово-кредитної (монетарної) політики дозволяє виокремити наступні результати перспективних напрямів його функціонування:

1. Забезпечення інституційної, фінансової та операційної незалежності Національного банку України.
2. Пріоритетність в досягненні та підтримці цінової стабільності.
3. Прозорість грошово-кредитної (монетарної) політики Національного банку України з метою стабілізації інфляційних очікувань з боку домогосподарств та підприємств.

SUMMARY

In the article are considered the stages of functioning of the National Bank of Ukraine, described the problems and specifics of using monetary policy tools by the central bank of the country. The author summarizes the directions of development of the National Bank of Ukraine, analyzes contemporary activity. Defined and characterized stages of monetary development.

Key word: central bank, monetary policy, monetary instruments, interest rate, financial and economic crisis.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вірстюк М. В., Панасюк С. М. Оцінка діяльності НБУ, як одного з інститутів контролю держави банківських фінансово-кредитних установ // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2014. - № 1. - С.50-58.
2. Закон України «Про Національний банк України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>.
3. Колісник М.Б. Місце центрального банку у структурі банківської системи // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21(3). – С. 198-202.
4. Національний банк України знизив облікову ставку та вдосконалив операційний дизайн монетарної політики [Електронний ресурс] / Національний банк України. - Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=30186321&cat_id=85372
5. Нові підходи Національного банку України до проведення монетарної і валютної політики // Вісник Національного банку України. – № 3. - 2015. – С. 9-12.
6. Основні засади грошово-кредитної політики на 2018 рік та середньострокову перспективу [Електронний ресурс] / Національний банк України. - Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=55564681>
7. Основні засади грошово-кредитної політики на 2004 рік // Вісник НБУ. - №11. – С. 2-5.
8. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] / Національний банк України. - Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua>
9. Річний звіт Національного банку України за 2017 рік [Електронний ресурс] / Національний банк України. - Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71165707>
10. Становлення монетарної та фіскальної політики в Україні // Вісник Національного банку України. – № 10. - 2004. – С. 8-11.
11. Черничко С.Ф., Черничко С.С., Пелехач І.І. Банківський сектор економіки України: огляд основних тенденцій і перспектив розвитку // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка» - Випуск 2(8). – 2017. - С. 182-189.
12. Шаринська, О. Є. Роль Національного банку України у процесі регулювання цінової ситуації в період ринкової трансформації економіки України // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2003. - Т. 7. - С. 64-68.